

ЛИШЕ ВЕЛИКІ МАЙСТРИ ЗМІНЮЮТЬ СВІТ: РОЗДУМИ ПРО ЗІБРАННЯ ТВОРІВ ВАСИЛЯ КРЕМЕНЯ У П'ЯТИ ТОМАХ

<https://doi.org/10.37472/v.naes.2025.7201>

БЕХ Іван Дмитрович

доктор психологічних наук,
професор, дійсний член (академік)
НАПН України, директор
Інституту проблем виховання
Національної академії
педагогічних наук України,
м. Київ, Україна

Анотація. У науковому повідомленні представлено рецензію на зібрання творів у п'яти томах академіка НАН України та НАПН України, президента НАПН України Василя Григоровича Кременя «Освіта: ідеї, роздуми, досвід. Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю» / зібрання тв. у п'яти томах. Київ: Грамота, 2025».

Проаналізовано внесок Василя Кременя в розвиток української освіти та національної культури, його гуманно-творче служіння та здатність доносити до суспільства сенсозначуще бачення доленосних

подій, як на посаді Міністра освіти і науки України, так і на посаді президента НАПН України. Висвітлено громадянський внесок В. Кременя, який оцінюється не лише за кінцевими результатами, а й за складними умовами, в яких йому доводилося приймати рішення та втілювати їх у національну систему освіти. Зазначено, що його реформи, попри труднощі, були життєво точними та перспективними.

Акцентовано увагу на гуманізмі Василя Кременя, що проявляється у його концепції дитиноцентризму в школі та студентоцентризму в університеті, що відкриває шлях до утвердження людиноцентризму в суспільстві у цілому. Проаналізовано діяльність Василя Григоровича на посаді очільника НАПН України, де ним ініційовано перегляд стратегії розвитку академії, враховуючи суспільні виклики та глобалізацію. Він розробив інноваційну модель освіти в Україні, що базувалася на аналізі світового досвіду. Також наголошено на його баченні національної освіти як соціокультурного явища з гуманістичним, людиномірним і демократичним вимірами, а також на ідеї ступеневої освіти для підвищення мобільності випускників.

Зазначено, що творчий доробок Василя Григоровича Кременя — це не лише філософсько-освітня історія незалежної України, а й дороговказ для майбутніх поколінь.

Ключові слова: Василь Григорович Кремень; Національна академія педагогічних наук України; національна система освіти; гуманізм; дитиноцентризм; реформи; філософсько-освітня історія незалежної України.

Твори, які стали набутком освітянського світу, більше того національної культури, глибоко душевні свого роду сповідь і поклик до людського в людині. Вони виходять далеко за межі освітянської спільноти, хоча і ця суспільна когорта є визначальною у нашому громадянському житті. Автор, який усім своїм по-справжньому гуманно-творчим служінням набув права голосу донести до кожної особистості своє неповторне, але сенсозначуще бачення доленосних подій; і в цьому поступі він прямував у ритмі часу, а у своїх прагненнях, навіть випереджаючи його (Кремень, 2025a; 2025b; 2025c; 2025d; 2025e; НАПН України, 2025; Ткаченко, 2025).

В. Кремень з першим Президентом України
Л. Кравчуком у сесійній залі
Верховної Ради України, 1997 р.

Громадянський внесок В. Кременя слід оцінювати не лише по кінцевому результату, а він очевидно багатий, але й по тому, у яких складних, далеко неоднозначних умовах йому доводилося приймати рішення, ставати на єдино правильну ціннісну позицію. І що головне, не зволікаючи втілювати її у простір національного буття. Ці душевні переживання, як правило, залишаються у внутрішній тіні, їх можна лише відчувати по ритму слова, інтерв'ю, з яким щедро ділиться автор.

Інтерв'ю В. Кременя, 2003 р.

Спільне засідання Президії АПН України і вченої ради
Переяслав-Хмельницького державного педагогічного
університету ім. Григорія Сковороди, квітень 2005 р.

Його особистісна відвертість — це головна риса, яка пронизує кожне судження, захоплює читача, робить його справжнім співавтором, викликаючи відповідну рефлексію, а значить робить небайдужим. А це і є важливою метою подібного роду творів. В. Кремень своїм Логосом стимулює до розмірковування, але не відстороненого, а сповна спрямованого, пропонуючи відповідні логічні віхи. Це ж є виявом майстерності, виплеканої у широкому багаторічному діловому спілкуванні.

Жоден читач, навіть досить молодий, який не зазнав впливу того уже історично-буттєвого часу, не може сказати, що це нежиттєві події, на які не слід звертати увагу. Зовсім ні! Повноцінне життя — це пропущена через великі почуття єдність минулого, теперішнього і майбутнього. До цього закликає автор цих творінь, оскільки нехтувати вітчизняним минулим може лише людина, обличена духовності.

Свою громадянсько-професійну філософію В. Кремень виплекав, як говорять, у горнилі життя, фізично перебуваючи як у гушчині загальнонаціональних подій України, так і відстоюючи її інтереси далеко від рідних берегів. Цінність цієї філософії не тільки в тому, що автор за фахом філософ, а перш за все, за глибоке вміння бачити буденне життя у всіх його проявах, що або заважають людині у прямуванні до духовності, або сприяють цьому рухові. Його кредо — шукати причини усіх проблем у самому собі, не прикриваючись зовнішніми обставинами. Принаймні так звучить його відповідь на запитання кореспондента.

Цю важливу професійну формулу Василь Кремень приніс, працюючи і Міністром освіти і науки України, і президентом НАПН України. Це сповна відчували усі колеги, які, орієнтуючись на відповіда-

льність керівника, самі таку ж ключову якість втілювали у своїй безпосередній діяльності. Однак ця риса, на думку В. Кременя, має сягати ширше, передбачати розумні потреби українських громадян, суспільства й держави. Ось такий розмах, який мусить витримувати особистість. Тяжіння до філософського охоплення реальних проблем, широка світоглядна позиція — такий підхід Василя Кременя виявився найбільш оптимально продуктивним. Щоправда, він не під силу багатьом нинішнім керівникам різного соціального рангу. Звідси постійні посадові перетурбації, які не приносять відчутної користі.

У свою професійну діяльність Василь Кремень вніс незвичну для співробітників ідею постійного оновлення і їх самих, і їхньої діяльності. Без цього неможливо було максимально гуманізувати освіту, неможливо замінити авторитарну педагогіку педагогікою толерантною. Як по-інноваційному звучить його імператив: «У арсеналі по-справжньому хорошого керівника, крім лідерства, мають бути і три «п»: професійність, порядність і патріотизм. Саме тоді ти будеш чесним із людьми, країною та самим собою» (Кремень, 2025a).

Гуманізм Василя Кременя — це гуманізм міжлюдських відносин: він має пронизувати усі дер-

жавні структури і особливо сферу освіти. Цей вищий духовний принцип щодо неї конкретизується як дитиноцентризм у школі, студентоцентризм — в університеті. Тобто максимальне врахування особистих здібностей та особливостей кожного учня і студента в його освіті. Тож дитиноцентризм в освіті відкриває шлях до утвердження людиноцентризму в суспільстві, де людина буде найвищою цінністю і кожен громадянин отримує найліпші умови для саморозвитку і самореалізації.

Доля гуманістів завжди неоднозначна, оскільки вони поза часом, а як би хотілось, щоб здійснилось заповітне В. Кременя: «Педагогізація суспільства дала б змогу змінити взаємини між людьми» (Кремень, 2025a).

Перебуваючи на посаді Міністра освіти і науки України, Василь Кремень усвідомлював усю відповідальність за пропоновані ним реформи; наскільки вони мають бути життєво точними, тобто бути на часі і сягати реальної перспективи. Це досить тонкий інструмент, який може бути «незручним» для певних виконавців, але свідомо прийнятий більшістю, що задає розвивальний тон освітній сфері. Він неодноразово справедливо висловлював жаль, що деякі сутнісні його ініціативи, як міністра, з ряду причин залишилися

В. Кремень з колективом Міністерства освіти і науки України, м. Київ, 2005 р.

Всеукраїнський педагогічний форум «Турбота про вчителя — надія на майбутнє», м. Полтава, 2005 р.

до цього часу нереалізованими. І знову таки ми маємо справу з керівником цілісного світогляду. «У суспільстві має сформуватися стійке переконання, що реформа в освіті тоді матиме сенс, якщо буде супроводжуватися реформами в галузі охорони здоров'я, підвищенням соціальної захищеності й загального добробуту народу» (Кремень, 2025а).

Прихід Василя Кременя очільником АПН України співпав зі значними суспільно-державними реформаціями. Йому у цьому зв'язку довелося встановити об'єктивний стан науково-дослідної роботи академії, усіх її підрозділів, а основне — сформулювати подальшу стратегію її діяльності, враховуючи ключові суспільні виклики і перспективні напрями освітніх наук, яка б дієво відповідала на нагальні навчально-виховні проблеми. Це було під силу тільки організатору системного стратегічного кругозору.

Василь Кремень добре розумів, яке значення має перше ділове враження для подальшого іміджу і його як очільника, і для самої установи. Тому було поставлене завдання: зробити конкурентоздатною вітчизняну психолого-педагогічну науку. Для цього, перш за все, було розкрито законодавче забезпечення освіти у США, ФРН,

Великій Британії, Франції, Японії, Угорщині, Румунії. Якраз на цій світовій освітній основі він запропонував інноваційну модель освіти в Україні, яка й стала стратегією і тактикою діяльності НАПН України. Президент вважав за необхідне: НАПН України має створити взірць випускника XXI століття. Річ у тім, що через прогностичний погляд на майбутнього випускника школи і визначатиметься весь спектр тих стратегічних завдань, які всі ми мусимо собі ясно уявляти вже сьогодні, якщо не хочемо повторити помилки минулого.

Видавалося б, що керівникові такого рангу достатньо бути лише виразником державницьких пріоритетів, ініціатив та їх методологічної інтерпретації. Однак його філософська наукова ерудиція дала змогу успішно діяти й на концептуальному рівні стосовно специфіки освітніх проблем. Читач може сформулювати чітке уявлення про національну освіту як соціокультурне явище, де вирішальне значення має її гуманістичний, людиномірний і демократичний виміри. Лише за цих умов освіта представлятиме єдину комплексну систему. Ось вам і теоретичний орієнтир для методистів-освітян: як створити методичні рекомендації, які б враховували згадані вище виміри і були сповна цілісно розвивальними.

Виступ В.Г. Кременя на загальних зборах НАПН України, м. Київ, 2017 р.

Виїзне засідання Президії НАПН України у м. Старобільську, 2018 р.

Виступ В. Кременя на Всеукраїнському форумі
«Україна 30. Освіта і наука». День 2,
м. Київ, 1 червня 2021 р.

Василь Кремень ініціював активне запровадження ступеневої освіти, маючи тверде переконання, що це посилить мобільність випускників навчальних закладів на ринку праці. Цьому сприятиме й інтеграція, укріплення спеціальностей, що за незначної перекваліфікації дозволить знайти роботу за фахом. Його далекоглядність у цьому плані проявилась у тому, що нинішні фахівці з дефіцитними ринковими спеціальностями самі створюють нові робочі місця, особливо в теперішніх умовах відбудови України.

Сучасну освіту Василь Кремень як на рівні теорії, так і на рівні практики (тобто методичного забезпечення) представляв у нерозривній єдності внеску двох наукових дисциплін — психології і педагогіки. Лише за такої умови вона може бути:

а) гуманітарно адекватною, тобто відкритою багатомірній складності суб'єктивного світу людини;

б) науково адекватною, тобто такою, що осмислює нескінченний процес людського сутнісного становлення і вдосконалення;

в) аксіологічно адекватною, тобто спрямовувати людину на здійснення свого універсального призначення у світі.

За такої спрямованості сучасна освіта може сформувати особистість, здатну змінювати саму

Виступ В.Г. Кременя на Всеукраїнському серпневому форумі «Освіта України 30 без бар'єрів: вектори якості та успіху», 19 серпня 2021 р.

Президенти Національної і національних галузевих академій наук України на урочистому засіданні Верховної Ради України з нагоди 30-річчя Незалежності України, 24 серпня 2021 р.

себе і наявне оточуюче середовище; і водночас тому, що розуміє та приймає виклики соціального буття, здатна жити, спілкуватися і діяти відносно нього.

У цілому психолого-педагогічна наука, її теорія і практико-перетворювальні технології мають розвивати в кожній особистості творчо конструктивні способи буття у світі, формуючи у неї відповідні інтелектуальні й духовно-практичні здібності. Йдеться, таким чином, про вироблення особистістю за допомогою доцільної організації освітнього процесу власного суспільно-значущого образу життя.

Предметом посиленої уваги для В. Кременя була проблема плекання у молоді національної гордості. Ця ідея мала стати постійною, тривалою виховною роботою. На його думку, нинішні соціально-економічні й соціокультурні негаразди значною мірою спричинені недопрацюванням у сфері національної гордості українського народу. З огляду на це, необхідна цілеспрямована діяльність з виховання у молоді людини почуття повноцінного господаря своєї країни, відповіда-

Засідання Президії НАПН України з порядком денним: «Про роботу відділень та наукових установ Національної академії педагогічних наук України в умовах воєнного стану», 24 березня 2022 р.

Наукова доповідь академіка Василя Кременя під час церемонії присвоєння титулу доктора Honoris Causa в Академії спеціальної педагогіки імені Марії Гжегожевської (Варшава, Польща), 24 травня 2023 р.

льного суб'єкта, творця її майбутнього. Важливо, щоб почуття національної гордості домінувало в історичній пам'яті народу й водночас визначало його нинішній духовний стан. Слушною у цьому плані є думка, згідно з якою необхідно підняти рівень національної згуртованості, звідси — і розбіжність у базових цінностях членів суспільства, нечіткість і невизначеність громадянських цілей, зниження національного престижу. Реальна ситуація в нашій державі така, що всі її трудові набутки можуть бути предметом національної гордості. За цих умов у кожного вихованця потрібно формувати здібності до соціального мислення, самостійного аналізу й інтерпретації соціально-економічних та інших явищ в об'єктивних висновках і узагальненнях.

Василь Кремень, маючи великий досвід управлінської діяльності, усвідомлював наскільки залежить соціальний ефект будь-якого теоретичного чи прикладного доробку у тій чи іншій суспільній сфері від ареалу його публічності. Тож необхідне адекватне «щеплення» певного здобутку, щоб він був прийнятий і використаний у

Виступ В. Кременя на урочистому засіданні з нагоди 30-річчя Факультету освітніх студій Університету ім. Адама Міцкевича у Познані (Польща), 29 листопада 2023 р.

Президент НАПН України В.Г. Кремень з першим віцепрезидентом В.І. Луговим і віцепрезидентом О.М. Топузовим на засіданні Президії НАПН України, 16 травня 2024 р.

широкому вжитку. А як часто хороші ідеї можуть лежати «мертвим вантажем», не знаходячи, так би мовити, споживача.

Така тенденція виявилась притаманною і тогочасній АПН України. Тож першочерговим завданням стало подолання інформаційного затишшя. Тут Василь Кремень став майстром, ведучи за собою інших співробітників академії. Його комунікативні якості стали вирішальними, і в той же час змістово шліфувались, по мірі набуття нового досвіду. А це незліченні зустрічі з різними (не тільки освітянськими), категоріями громадян. Вражає сама тематика цих виступів та інтерв'ю. Від глобальних типу: як складаються відносини між державою і освітою? І до досить інтимних — як рідні поставилися до переходу на таку високу посаду?

Тематика його виступів була суголосна конкретному часу. А це Хронос у майже 30 років. Тож час вимагав донести до свідомості педагогів проблему освіти як гуманітарну складову безпеки і це вимагало поступового інноваційного підходу до неї. З огляду на це, Василем Кременем запропоновані основні найперспективніші векто-

На засіданні Президії академії з присвоєння звання «Почесний доктор Національної академії педагогічних наук України» третьому Президенту України Віктору Ющенку, 20 лютого 2025 р.

Загальні збори Національної академії педагогічних наук України, 4 квітня 2025 р.

ри змін з урахуванням глобалізації як головної тенденції в розвитку сучасного світу.

Та основним соціальним рушієм залишається педагог з інноваційним мисленням, інноваційною культурою і здатністю до інноваційного типу діяльності. Одним словом, не можна уявити сучасного педагога поза людиноцентричного виміру, тобто поза філософії людяності.

Відрядно, що у своїх інтерв'ю Василь Кремень популяризує й основні науково-прикладні напрацювання вчених НАПН України, формуючи цілісне уявлення про неї. Вважаємо, що цей науковий імідж є важливим мотиваційним чинником діяльності кожної наукової установи, яка вирішує складні й актуальні проблеми сьогодення.

У цій фаховій грані він межево конкретний, і що важливо, переконуючий інших; такий, який реально пропонує вирішення наболілих питань, розкриваючи у кожному випадку перспективу діяльності. Тут бринить всіяка підтримка і неодмінна обов'язковість. Це діловий стиль В. Кременя і разом з тим його приреченість на виснажливе служіння.

Твори Василя Кременя — це наша філософсько-освітня історія (і в той же час теперішнє) доби Незалежної України. Вони увійдуть у наш загальний національний літопис, звіряючи з ним наступні суспільнозначущі проблеми, які повстануть перед майбутнім поколінням. І з цієї дороговказної функції їх і потрібно насамперед оцінювати. Побажаємо ж їм бути невичерпною «криницею для спраглих».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Кремень, В.Г. (2025a). *Освіта: ідеї, роздуми, досвід. Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю* : зібрання творів у п'яти томах. Т. 1. 1997-2002. Київ: Грамота, 456 с.
- Кремень, В.Г. (2025b). *Освіта: ідеї, роздуми, досвід. Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю* : зібрання творів у п'яти томах. Т. 2. 2003-2005. Київ: Грамота, 400 с.
- Кремень, В.Г. (2025c). *Освіта: ідеї, роздуми, досвід. Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю* : зібрання творів у п'яти томах. Т. 3. 2006-2010. Київ: Грамота, 392 с.
- Кремень, В.Г. (2025d). *Освіта: ідеї, роздуми, досвід. Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю* : зібрання творів у п'яти томах. Т. 4. 2011-2016. Київ: Грамота, 392 с.
- Кремень, В.Г. (2025e). *Освіта: ідеї, роздуми, досвід. Статті, доповіді, виступи, інтерв'ю* : зібрання творів у п'яти томах. Т. 5. 2017-2024. Київ: Грамота, 376 с.
- Національна академія педагогічних наук України. (2025, 5 липня). *Вийшло з друку видання «Кремень В. Освіта: ідеї, роздуми, досвід : статті, доповіді, виступи, інтерв'ю / зібрання тв. у п'яти томах. Київ : Грамота, 2025.»* [Оновлення статусу]. Facebook. <https://www.facebook.com/share/p/1CXmmBqZ6J/>
- Ткаченко, Л.І. (2025, 4 липня). *Зрозуміти інтенції національного розвитку*. Національна академія педагогічних наук України. <https://surli.cc/sablio>

ONLY GREAT MASTERS CHANGE THE WORLD: REFLECTIONS ON VASYL KREMEN'S FIVE-VOLUME COLLECTED WORKS

Ivan Bekh

DSc in Psychology, Professor, Full Member (Academician) of NAES of Ukraine, Director, Institute of Problems on Education of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract. *This academic report presents a review of the five-volume collected works of Vasyl Hryhorovych Kremen, Academician of the National Academy of Sciences of Ukraine and the National Academy of Educational Sciences of Ukraine (NAES of Ukraine), and President of the NAES of Ukraine. The collection, titled "Education: Ideas, Reflections, Experience. Articles, Reports, Speeches, Interviews" (Collected Works in Five Volumes. Kyiv: Hramota, 2025), is thoroughly examined.*

The report analyses Vasyl Kremen's significant contribution to the development of Ukrainian education and national culture. It highlights his humane and creative service, as well as his ability to convey a meaningful vision of pivotal events to society, both during his tenure as Minister of Education and Science of Ukraine and as President of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine. The report sheds light on Kremen's civic contribution, which is assessed not only by its final results but also by the challenging conditions under which he had to make decisions and implement them within the national education system. It is noted that, despite difficulties, his reforms were remarkably accurate and forward-looking.

Emphasis is placed on Vasyl Kremen's humanism, evident in his concepts of child-centredness in schools and student-centredness in universities. These approaches pave the way for the affirmation of human-centredness in society as a whole. The report further analyses Vasyl Hryhorovych's activities as the head of the NAES of Ukraine, where he initiated a review of the academy's development strategy, taking into account societal challenges and globalisation. He developed an innovative model of education in Ukraine, drawing upon an analysis of global experience. The report also underscores his vision of national education as a sociocultural phenomenon with humanistic, human-dimensional, and democratic aspects, along with his advocacy for a tiered education system to enhance graduate mobility.

It is stated that Vasyl Hryhorovych Kremen's creative legacy is not merely a philosophical and educational history of independent Ukraine but also a guiding light for future generations.

Keywords: *Vasyl Hryhorovych Kremen; National Academy of Educational Sciences of Ukraine; national education system; humanism; child-centredness; reforms; philosophical and educational history of independent Ukraine.*

Дата публікації: 1 серпня 2025 р.